

Fornisländsk litteratur, genetik och historisk demografi om samisk-nordiska tidiga kontakter

Jurij Kusmenko

*Institute for Linguistic Studies, Russian Academy of Sciences /
Institutet för språkforskning, Ryska vetenskapsakademien*

Old Icelandic literature, genetics and historical demography regarding Sámi-Scandinavian early contacts

Abstract: The spreading of Sámi interference features to the North Germanic languages is confirmed not only by the Old Icelandic sagas, which show us an absolute acceptance of the Sámi in the North Germanic society and marriages between the two nations, but also by the populational genetics that show that the percentage of the “Sámish” haplogroups (Y-DNA N_{1c}, mtDNA U₅ and V) among the North Germanic people exceeds considerably the percentage of the modern Sámi population, which indicates a language shift and assimilation of a part of the Sámi (especially of the Southern Sámi). Changes in the population structure caused by two pest pandemics (in the seventh to ninth and in the fourteenth and fifteenth centuries) that affected Northern and Central Scandinavia to a much lesser degree could also contribute both to the spreading of the Sámi genes in Northern and Central Scandinavia and of the Sámi interference features in the North Germanic languages.

1. Inledning

I mina tidigare publikationer har jag förmodat en intim kontakt mellan samer och nordgermaner på samnordisk tid, på vikingatiden och på medeltiden (Kusmenko, 2008). Mina slutsatser har grundat sig på fornländsk litteratur och på förändringarna i nordiska språk, som kan förklaras genom den samisk-nordgermanska språkkontakten. I nordiska språk har kontakten resulterat i två vågor av samisk interferens. Den första vågen hör till samnordisk tid (mellan 600 och 1100 AD). Till de morfologiska förändringarna som framkallats av den samiska interferensen i samnordiskan tillhör *inn*-suffigeringen som senare blivit till

Shaping the Rings of the Scandinavian Fellowship. Festschrift in Honour of Ērika Sausverde. Edited by Ieva Steponavičiūtė Aleksiejūnienė and Loreta Vaicekauskienė. (Scandinavistica Vilnensis 14). Vilnius University Press, 2019.

<https://doi.org/10.15388/ScandinavisticaVilnensis.2019.9>

suffigerad bestämd artikel, utvecklingen av suffigerad $s(k)$ -form och av suffigerad negation (satsnegering $-a/-at/-t$ och satsledsnegering $-ki/-gi$). Till samma tid hör också morfonologiska och fonologiska utvecklingar sådana som förlust av samgermanska prefix, preaspirationen, som är kännetecknade inte bara för isländskan och färöiskan utan också dialektalt för svenskan och norskan, nasalassimilationen $nk > kk$ (jfr *dricka* < **drinkan*, jfr ty. *trinken*, eng. *drink*, jfr nordsam. *roggat* "gräva" < **raŋ`Ge*), utvecklingen av *jj* till ett explosivt ljud samt utvecklingen av *n* och *m* till *dn* och *bm* (Kusmenko, 2008, 34–214). Till den andra gruppen av samiska interferensfenomen hör utvecklingarna som spred sig på 1200–1400-talen och som beträffar bara en dialektareal, nämligen svenska och norska dialekter i Nordöstskandinavien och delvis de båda norska språknormerna och standardsvenskan. Till dessa interferensfenomen hör en särskild form av vokalbalsen, vokaltilljämningen, konsonantförlängningen vid kvantitetsförskjutning, samt sammansatta prepositioner som kan jämföras med samiska pre- och postpositioner med två formella och semantiska fokus och kanske framförställningen av genitiv (Kusmenko, 2008, 215–315). Den samiska interferensens mekanism i nordiska språk är antingen en direkt fonologisk interferens eller en morfologisk reinterpretation.

Att en samisk interferens i samernas svenska och norska varit möjlig är klart, men tanken att dessa interferensdrag kunnat tas upp av enspråkiga skandinaver har förefallit otrolig. Det var omöjligt att föreställa sig att språket och kulturen hos ett stigmatiserat litet folk kunde utöva påverkan på språket och kulturen hos nordiska vikingar och deras avkomlingar. Invändningarna som kunde dras fram mot ett möjligt samiskt inflytande på nordiska språk är nordgermanernas¹ förmodade negativa attityd till samer, samernas utbredningsområde och samernas fåtalighet. De två första invändningarna har jag försökt att vederlägga i mina tidigare publikationer och jag har ägnat en stor del av mina studier åt förhållanden mellan samer och nordgermaner på vikingatiden och medeltiden, jmf. t. ex. Kusmenko, 2008, 317–399; 2014. Else Mundals publikationer (jmf. t. ex. Mundal, 2003; 2004; 2010) som visat en fullständig acceptans av samer i fornnordisk tid och Inger Zachrissons studier (jmf. t. ex. Zachrisson, 1997; 2004; 2010), som visat att samernas utbredningsområde tidigare

1 Jag föredrar ordet *nordgermaner* i stället för *skandinaver* eller *nordbor* eftersom samerna inte har mindre rätt att kalla sig skandinaver eller nordbor.

nått mycket längre söderut än i dag och som antar en kulturell symbios mellan samer och nordgermaner på fornnordisk tid, har varit till stor hjälp för mig.

Enligt fornvästnordisk litteratur fanns det ingen stigmatisering av samer på fornnordisk tid. De var vänner och rådgivare hos legendariska och historiska kungar, andra mäktiga personer och även hos nordiska gudar. Samiska klichédrag framkommer – de är goda rådgivare, trollkarlar, läkare, siare, bågskyttar, jägare, fiskare, skidlöpare. Och till råga på allt var namnet Finn och sammansatta namn med *finn-* mycket populära inte bara på vikingatiden utan också före vikingatiden och efter vikingatiden. Den fornisländska litteraturen, arkeologin och namngivningen i fornnordisk tid visar oss ett förhållande mellan samer och nordgermaner som skiljer sig starkt från vad vi vet om senare tider, särskilt om 1800- och 1900-talen. Men en fråga har fortsatt att ansätta mig. Det är frågan om samernas fåtalighet. Den plats som samerna upptar i fornvästnordisk litteratur och även i Olaus Magnus bok *Historia de gentibus septentrionalibus* som kom ut i Rom 1555 (Magnus, 1555) korrelerar emellertid inte med ett mycket litet antal samer i dag. I Norge utgör samerna lite mer än en procent av befolkningen (70 000 av 5 214 000). I Sverige är deras andel ännu mindre (cirka 0,4%, 20 000 av 9 921 000). Därför syns frågan berättigad, på vilket sätt språket och kulturen av en sådan fåtalig och länge stigmatiserad befolkningsgrupp kunde påverka vikingar och deras avkomlingar. Men har den samiska andelen av befolkningen i Norden alltid varit så liten? Den moderna genetiska och historisk-demografiska forskningen ger oss en bild, som visar att samernas andel av befolkningen i Sverige och Norge inte var så liten, och denna korrelerar med uppgifter från fornnordisk litteratur. Med innan vi vänder oss till genetik tittar vi på hur de genetiska förbindelserna mellan samer och nordgermaner återspeglas i fornisländsk litteratur.

2. Fornisländsk litteratur om samer som föräldrar till nordgermaner

I fornvästnordisk litteratur finns inte mycket information om samiska män som förfäder till nordgermaner. Men skalden Öyvind (Finnsson!) Skaldenspillare (900-talet) berättar i Háleygjatal (Hál., 3, 4) om Säming, som är son till Oden och Skadi och som är förfäder till den norska

konungaslakten.² Denna information återges av Snorre i prologen till Snorres Edda (SE, prolog, kap. 4): *Eftir þat fór hann (Óðinn) norðr [...] ok setti þar son sinn til þess ríkis, er nú heitir Nóregr. Sá er Sæmingr kallaðr, ok telja þar Nóregrskonungar sínar ættir til hans ok svá jarlar ok aðrir ríkismenn, svá sem segir í Háleygjatali. Upplýsingarna återfinns även i Ynglingasagan i Heimskringla: Njörðr fékk konu þeirrar, er Skaði hét, hon vildi ekki við hann samfarar eiga, ok giptisk síðan Óðni. Áttu þau marga sonu; einn þeirra hét Sæmingr. [...] Til Sæmings taldi Hákon jarl hinn ríki langfedgakyn sitt (Hmskr. Yngl., 9).*³ Det har redan påpekats att Skadi har många samiska drag och hon och hennes son med Odin Sæming kan betraktas som "Vertreter der skandinavischen Urbefölkerung der Samen" (Müllenhoff, 1906, 55; jmf. Kusmenko, 2008, 380–386). Blöndal för namnet *Sæming* tillbaka till adjektivet *sámr* "mörk, svart, mörkgrå", som han i sin tur förbinder med den samiska självbenämningen *sapmi/sami* (Blöndal, 1989, 795, 1015). Müllenhoff för namnet *Sæming* direkt till den samiska självbenämningen *sapmi/sami* (Müllenhoff, 1906, 56).⁴ Att den samiska självbenämningen var bekant hos nordgermaner visar Vatnsdaldasagan, där tre samer som var bjudna av Ingemund till Romsdalen i Norge för att på samiskt sätt⁵ leta efter hans amulett på Island och att ta reda på läget där, kallar sig *semsveinar* (Vatn., kap. 12). Detta ord översattes av

- 2 (3) *Þann skaldblotr / skattföri gat / ása niðr / við jarnviðju /; þás þau meir / í Manheimun / skatna vinr / ok Skaði byggðu, (4) sævar beins, / ok sunu marga / Óndurdís / við Óðni gat.* "Asernas släkting (Oden), dyrkad av skalderna, födde den skattbringare (jarl = Sæming) med kvinnan från Järnveden (jättekvinnan = Skade), då de, fursternas vän (Oden) och Skade bodde senare i hemmet hos havets bens mö, och skidgudinnan (Skade) fick många söner med Oden." Här betyder *havets ben* "klippa", *hemmet av havets ben* betyder "Jötunhem" och *mön i hemmet hos havets ben* betyder jätinnan (dvs Skadi) (Poole, 2012, 199–200).
- 3 I prologen till Heimskringla skriver Snorre att Sæming var sonen till Yngvi-Frey (Hmskr. Prol.). Det är möjligt att denna historia återspeglar en annan version av Sæmings förhållande till de nordiska gudarna. I den härstammar de norska kungarna och jarlarna från Frey, förfader till de svenska kungarna, vilket satte norska hövdingar i en underordnad position i jämförelse med de svenska. En sådan släkttavla kunde knappast gillas av de norska hövdingarna, som hellre ville stamma från Odens son än från Odens barnbarn. Hos Öyvind och i prologen till Heimskringla har Sæming blivit till Odens son (se texten ovan).
- 4 De Vries kritiserar Müllenhoffs etymologi, men föreslår ingen egen och lämnar ordet utan etymologin (de Vries, 1962, 462).
- 5 De blev instängda i ett hus i Romsdalen i tre dagar och inom denna tid flög de till Island och uppfyllde Ingemunds uppdrag (Vatn., kap. 12).

Cleasby och Vigfuson som *Finnish messengers* (Cleasby, Vigfusson, 1957, 522) men som hellre kan tolkas som "samiska grabbar" eller "samiska unga män" (jmf. Olsen, 1920).

Säming, som kan betraktas som "företrädare för samer" och som även i sitt namn har samernas självbenämning, ansågs av Öyvind och Snorre vara stamfader till norska kungar och jarlar. Denna föreställning överraskar, men den kan förklaras inte bara genom ideologiska grunder (en norsk kung eller en norsk jarl har rätt att från födseln regera över de båda nationerna, norrmän och samer (Mundal, 2003), utan återspeglar också verkliga äktenskapliga förbindelser mellan samer och nordgermaner, se nedan.

Det andra exemplet på samiska fäder till nordiska hjältar är Völunds far som kallas *finnakonungr* (en samisk kung) i den prosaiska inledningen till Völundskvädet (Völ.). Namnet på en av Völunds bröder var *Slagfinnr*. Alla bröder hade en typisk samisk sysselsättning, "þeir scriðu ok veiddu dýr". Det är klart att även i detta fall har vi att göra med ett litterärt motiv, som är förknippat med identifieringen av samer med dvärgar som var skickliga hantverkare och smeder och tillverkat alla magiska föremål åt gudar (Kusmenko, 2014, 73–74). De har gjort gyllene hår åt Siv, halsbandet *Brisingamen*, skeppet *Skidbladnir* och vildsvinet *Hildisvini* åt Frey, spjutet *Gungnir* och guldrinen *Draupnir* åt Oden och hammaren *Mjölknir* åt Tor. Völunds förmåga att vara en magisk smed förbinds med samisk trolldom, och därför är han framställd som en son till en samisk konung i inledningen till Völundskvädet. Men trots att den samiska härkomsten av Säming och Völung har en litterär karaktär visar dessa historier att det var möjligt i det forna Skandinavien att föreställa sig samiska fäder till nordgermanska hjältar.

I de litterära källorna hittar vi mycket mer information om samiska hustrur till både mytiska och historiska nordiska kungar. I Ynglingasagan (Hmskr. Yngl., kap. 13) berättas om konung Vanlande från Uppsala, som övervintrade hos den samiska kungen Snö, gifte sig med hans dotter Driva och fick en son med henne. I kapitlet 19 berättas om konung Agne som besegrade och dödade den samiske kungen Frost och gifte sig med hans dotter Skjalf.

I sagan om Hrolf krake (Hrólf., kap. 4) hittar vi en intressant berättelse om samisk-nordiska genetiska kontakter. När Ring, som var kungen i Opplandene i Norge, blev änkling skickade han sina män att söka en ny hustru till honom. De kom till Finnmarken och träffade två sköna kvinnor där. Den äldre som hette Ingebjörg var hustrun till en samisk

konung; den yngre som hette Vit var hennes dotter. Rings sändebud föreslog Vit att gifta sig med Ring. Hon gick med på det och blev hans hustru. I denna episod hittar vi inte bara föreställningen om samiska fruar till nordgermanska kungar (Vit) utan också om nordgermanska fruar (Ingebjörg) till samiska kungar.

Motivet med samiska kvinnor som fruar till nordiska kungar finns också i Saxos *Gesta Danorum*. Den danska kungen Gram förklarade krig mot den "finske" kungen Sumblus (*Sumblus Phinnorum rex*), men när han fick se dennes dotter förvandlades han från fiende till friare (Saxo, kap. 1). Kungen av Halogier (*Halogie rex*) gifter sig med Thora, dottern till kungen av "finnar" och Bjarmar Cuso (*Finnorum Byarmorumque principes*) (ibid., kap. 3). Men det mest berömda exemplet på en norsk konungs giftermål men en samisk kvinna är giftermålet mellan Harald Hårfager och Snöfrid, dotter till Svasi. Snöfrid födde fyra söner, som enligt Snorre regerade enskilda delar av Norge. Från deras son Sigurd Rise härstammar alla norska kungar till Magnus den blinde (1130–1135), och, om Harald Gille och Sverre verkligen tillhör denna ätt, till Olaf Hakonarsson (1380–1387). Historien om Harald Hårfagers giftermål berättas i flera fornisländska källor och det finns en drapa, som tillskrivits Harald Hårfager,⁶ som han skulle ha diktat efter Snöfrids död (utförligare om detta se Kusmenko, 2008, 345–351).

Om vi vill utreda om föreställningen om samer som föräldrar till nordgermaner bara är ett litterärt motiv eller om den motsvarar verkligheten måste vi vända oss till genetik, som kan visa oss andelen nordgermanska och "finnougriska" gener hos de båda folken. Jämförelsen av kromosomiska haplogrupper (Y-DNA) kan visa oss andelen av samiska förfäder hos nordgermaner och andelen av nordgermanska förfäder hos samer. Jämförelsen av mitokondrie-DNA (mtDNA) tillåter oss att få se om berättelserna om samiska hustrur till nordgermanska män inte bara är ett litterärt motiv.

3. Genetiska data

Som vi vet finns det två typer av gener: Y-kromosomer (Y-DNA) och mitokondrie-DNA (mtDNA). De första nedärvs enbart längs faderslinjen (från far till son), de andra längs moderslinjen (från mor till dotter).

6 Ólafur Halldórsson förmodar att denna drapa diktades på 1200-talet av skalden Orm Steinþórsson (Halldórsson, 1969, 147–159).

Den faderslinje som börjar med en man med en mutation bildar en Y-DNA-haplogrupp och den moderslinje som börjar med en kvinna med en mutation bildar en mtDNA-haplogrupp. I regel kännetecknas en population av flera haplogrupper och jämförelsen av haplogrupperna kan hjälpa en att få se om de aktuella populationerna har en gemensam förfader eller förmoder eller om de har haft en genetisk kontakt. Vi börjar med de kromosomiska haplogrupperna som är kännetecknande för samer, dvs med mutationerna som ärvs från far till son.

De flesta moderna samiska männen karakteriseras av tre haplogrupper: N1c, I1 och R1a. Den mest frekventa haplogruppen är N1c som kännetecknar 45–50% av alla samiska män och som också är karakteristisk för andra etnier, som talar finnougriiska språk, jmf. udmurter med 80% av N1c, finnar i Östfinland med 70,9%, finnar i Västfinland med 41,3% och ester med 40%. De etnier som hade eller fortfarande har kontakt med finnougrier har också en stor procent av N1c, t. ex. letter med 38% av N1c, litauer med 36% och nord- och nordvästryssar med 41,3% (Tambets et al., 2004; Lappalainen et al., 2008; 2009). Haplogruppen N1c som är kännetecknande för finnougriiska folk har kommit till Skandinavien österifrån (från Nordösteuropa eller Nordvästasien).

Haplogruppen I1 som är karakteristisk för 31,4% av samiska män och som annars är kännetecknande för germanskspråkiga först och främst för nordgermanska män (41,9% svenska, 37,9% norska och 32,5% danska, 27,7% nordtyska, 29,0% frisiska och 22,6% nederländska (Rootsi et al., 2003; Tambets et al., 2004; Karlsson et al., 2006; Dupuy et al., 2006) visar att nästan en tredjedel av alla samiska män har nordgermanska förfäder. Den tredje samiska haplogruppen R1a som är kännetecknande för 13–20% av samer, förbinder samer med baltiska och slaviska folk, jmf. 56,6% av R1a hos polacker, 41% hos letter och 38% hos litauer och med en del av germanskspråkiga folk (omkring 25% hos svenskar, norrmän och danskar och östtyskar). I överensstämmelse härmed kan haplogruppen N1c hos nordgermaner vittna om en samisk eller finsk genetisk kontakt med nordgermaner.

Procenten av nordgermaner med den "finnougriiska" haplogruppen N1c överstiger markant procenten av samer i Norge och Sverige i dag (Dupuy et al., 2006; Lappalainen et al., 2008; 2009). I Norge är procenten av N1c inte så stor (bara 6%), även om den starkt överstiger procenten av modern samisk befolkning (1%). Men N1c är ojämnt fördelad i Norge. Medan det inte finns några spår av N1c i Sydvästnorge har Finnmarken 18,6% av N1c och i de inre områdena i Trøndelag är procenten mellan 10%

och 15%. Ännu större är skillnaden mellan andelen modern samisk befolkning och procenten av N1c i Sverige (med bara 0,4% av samer i Sverige idag och 12% av N1c). Men om vi tar Mellansverige och Nordsverige är procenten av män med N1c mycket högre, jmf. 37% i Västerbotten, 15,4% i Södermanland, mer än 12% i Uppland och Västmanland. Det höga antalet av N1c i Västerbotten motsvarar det arkeologiska och toponymiska material som presenterats av Broadbent, som visar att samerna som utgjorde mer än 90% av Västerbottens befolkning före 1200-talet började assimileras först på 1200- och 1300-talen (Broadbent, 2010, 219). Broadbents karta som visar en tidigare utbredning av samer (Broadbent, 2010, karta 29; jmf. den ännu tidigare kartan av Zachrisson, 1997) sammanfaller i grova drag med kartan över utbredningen av N1c och motsvarar nästan fullständigt den karta över svenska och norska drag som jag förknippar med den andra vågen av den samiska interferensen i svenska och norska dialekter (vokalbalansen, tilljämningen och konsonantförlängningen, se Kusmenko, 2008, karta 8).

Särskilt intressant är arkeogenetiska data. I slutet av 1900-talet undersöktes ett gravfält från vikingatiden i Tuna (Uppland) som bestod av 20 gravar, varav 12 med rikt utrustade båtgravar. En båtgrav är i vårt sammanhang särskilt viktig. Den tillhör en man med den finnougriiska haplogruppen N1c (Götherström, 2001, 24), vilket betyder att hans släkt på fädernet härstammar från samer eller finnar, eller att han själv var finnougrier. Båtgravarna med samiska föremål hittades tidigare, t.ex. i Salte i Rogaland i Norge (Stenvik, 1979, 127–139). Om vi kommer ihåg att en båtgrav indikerar en hög social status ser vi att samerna på vikingatiden var långt ifrån att vara stigmatiserade. Här är det på sin plats att påminna att de flesta Rurikiderna (68%), avkomlingar av nordbon Rurik, som var den förste bekante ryske fursten och levde på 800-talet, har haplogruppen N1c (Rurikid Dynasty DNA, 2013), och det betyder att Ruriks förfäder kunde vara samer på fädernet.

Den genetiska kontakten mellan samer och nordgermaner återspeglas också i utbredningen av en stor procent av "den germanska" haplogruppen I1 hos samer. Det betyder att mer än 30% av moderna samiska män har nordgermanska förfäder.

Om vi jämför de mitokondriella haplogrupper som ärvs från mor till dotter ser vi, att samer har en stor procent av U5, särskilt U5b, och jämförelsevis stor andel av V. Fördelningen av U5b och V skiljer samerna från andra folkslag. Andelen av U5 (U5b1) hos de norska samerna är 56,8%, och frekvensen av V utgör 33,1%. Hos de svenska nordsamerna

utgör frekvensen av U₅ 33,5%, V 58,6%, och hos svenska sydsamer är de motsvarande siffrorna för U₅ 23,95% och för V 37% (Ingman & Gyllensten, 2006; Weinstock, 2010). Arkeogenetiska undersökningar visar att gropkeramiska människor i Norden, som kunde vara finnougrier, också kunde ha mitokondriella U₅ och V (Malmström et al., 2010). Men i somliga områden i Sverige är deras procent mycket hög. En genetisk gåta bildar Sydsverige med 40% av V (Kittles et al., 1999; Erlingsson, 2005). I Sydsverige hittar man också en stor procent av U₅ (36%): procenten av U₅b₁, en av de två typiskt samiska mitokondriella haplogrupperna, utgör i Skåne 29%. Även om vi lämnar denna sydsvenska genetiska gåta olöst ser vi ett stort mitokondriellt genetiskt inflytande på nordgermaner.

Om vi jämför förhållandet mellan nordsamiska och sydsamiska haplogrupper får vi se att sydsamer har mer frekvenser på haplogrupper som utbreder sig från söder (både Y-DNA och mtDNA) och detta skiljer sydsamer från nordsamer (jmf. t.ex. bara 2,6% av den europeiska haplogruppen H (mtDNA) hos de svenska nordsamerna och 34,8% av H hos de svenska sydsamerna eller 9,45% av K (mtDNA) hos sydsamer och frånvaron av denna haplogrupp hos nordsamer (Ingman & Gyllensten, 2007). Vi ser att assimileringen av samer sprider sig söderifrån och spåren av assimileringen hittas både i nordiska språk (samisk interferens i nordiska språk och i nordsvenska och nordöstnorska dialekter – jmf. Kusmenko, 2008) och i gener, se ovan.

Som vi sett ovan skiljde sig förhållandet mellan samer och nordgermaner tidigare markant från situationen idag. Men det finns ett indicium till som visar oss förändringen i befolkningens struktur i Skandinavien. Två gånger, nämligen på 600–700-talet och på 1300–1400-talet, förändrades befolkningens struktur i Norden på grund av två härjande pestpandemier.

4. Pestpandemier och förändringen i befolkningens struktur i Nordeuropa

Den första bekanta pandemin för oss – den så kallade justinianska pesten – drabbade Europa på 500–700-talet och svarta döden eller digerdöden på 1300–1400-talet. Jag börjar med digerdöden, därför att den utforskats av nordiska demografer ojämförligt bättre än justinianska pesten.

Innan digerdöden kom till Norge kan landets befolkning antas ha varit omkring 350 000 människor. Centralnorge med Jämtland och

Nordnorge hade omkring 20% av Norges befolkning, dvs omkring 70 000 invånare. Circa 220 000 människor dog på grund av digerdöden i Norge, dvs efter digerdöden fanns här bara 130 000 människor kvar (Benediktow, 2003). Ännu mörkare var uppskattningarna av Ustvedt, som menade att två tredjedelar av Norges befolkning fallit offer för den svarta döden (Ustvedt, 1985, 129). Översikten av Benediktows bok i den norska internettidningen *forskning.no* heter "Svartedauden. Enda verre enn antatt" (Aastorp, 2008). Och absolut samma titel har artikeln av den berömda svenske historikern Dick Harrison om digerdöden i Sverige i tidskriften *Forskning & Framsteg* (2013 № 1) "Värre än forskarna anat: Digerdöden" (Harrison, 2013).

Om digerdöden hade drabbat Norden proportionellt, skulle vi ha väntat omkring 24 000 invånare i Central- och Nordnorge, men pesten härjade ojämnt i landet. Den var starkare i städer än på landet, och starkare i Väst- och i Sydvästnorge än i Nord och i Centralnorge. Gränsen för pesten låg i Tröndelag. Många av bygderna i Nord-Tröndelag och Inntröndelag förskonades från pesten (Ustvedt, 1985; Benediktow, 2003), jmf. också Carpentiers karta som visar digerdödens utbredning i Skandinavien (Carpentier, 1962, fig.)

Samma utveckling var kännetecknande också för Sverige. Svenska demografer menar att digerdöden inom 20 år hade minskat Sveriges befolkning till hälften (Myrdal, 2003, 243; Harrison, 2002, 71–73, 129–130, 420). Utbredningen av pesten hade här samma riktning. Pesten drabbade först och främst Sydsverige. Gränsen gick genom Uppland. De sydliga och centrala områdena var berörda av pesten i mycket högre grad än de nordliga och centrala landskapen (Myrdal, 2003, 170, 187). Det betyder att andelen av befolkningen som var samer eller levde i kontakt med samer förändrats efter pesten.

Trots att vi inte har direkta indicier om pesten i Skandinavien på 500–600-talet kan man anta samma utveckling här. Solberg antar att orsaken till fyndnedgången på 500–600-talet i Skandinavien var pesten, som drastiskt minskat Nordens befolkning (Solberg, 2000, 201–202).

Pestpandemin som drabbat Europa före digerdöden, den så kallade justinianska pesten, kom från Egypten till Konstantinopel (541–545) och spreds snabbt till andra europeiska regioner. Pesten kom först till Medelhavsregionen men sedan även till nordligare områden, till Irland, England, Frankrike och Tyskland. Man antar att inom två hundra år (541–750) förlorade Europa omkring 50% av sin befolkning (Stathakopoulos, 2007, 105, 114–117). Eftersom upplysningar om den justinianska pesten

i Centraleuropa och i England härstammar från kyrkliga författare (Gregorius av Tours 538/539–593/594, Beda Venerabilis 672–735, Paulus Diaconus 725–799) har vi ingen information hur långt upp till Norden pesten spridits. Men vi vet att kontakter mellan angler, saxar, friser och juter – som korsade Nordsjön och invaderade Brittiska öarna – fortsatte. Arkeologin uppvisar mycket intima kontakter mellan nordborna i England och Nordtyskland på 500–600-talet. Heimskringla och fornisländska sagor berättar om en skånsk kung, Ivar Vidfamne, som underkuvade inte bara Sverige och Danmark utan också Saxland och en femtedel av England (jmf. Hmskr. Yngl., kap. 41). Birger Nerman påstod att Ivar levde på 600-talet (Nerman, 1948, 90). Det är just den tid då kontakter mellan skandinaver, angler och saxar var mycket livliga (Åberg, 1948) och den tid då pestpandemien i England och Saxland uppnått sin höjdpunkt.

Om vi antar att den justinianska pesten drabbade Skandinavien – och det var oundvikligt – kan man förmoda att dess utbredningsvägar var desamma som för digerdöden på medeltiden. Den justinianska pesten kunde spridas på 500–600-talet västerifrån från England och söderifrån från Tyskland. Pesten kunde drabba Skandinavien inre områden i mindre grad än kustområden och efter pesten förändrades det numerära förhållandet mellan samer och nordgermaner samt förhållandena mellan nordgermaner som levde i kontakt med samer och resten av landet. Samerna och nordgermanerna som levde i kontakt med dem före 600-talet och före 1300-talet utgjorde både i Sverige och i Norge mindre än 20% av befolkningen (de flesta nordgermanerna levde i Sydvästnorge och i Syd- och Mellansverige) och kom efter pestpandemierna på 600-talet och på 1300-talet att utgöra mer än 50% av befolkningen.

Förändringen i befolkningens fördelning i Norden på 600–700-talet och på 1300–1400-talet som förknippats med två pestpandemier förklarar för oss två vågor av samisk interferens (samnordisk interferens på 600–1000) och nordöstnordisk interferens på 1300–1400-talet).

6. Slutsatser

Möjligheten av utbredningen av samiska interferensdrag i nordiska språk bekräftas inte bara genom en positiv framställning av samer i fornisländsk litteratur och motiven av samiska män och kvinnor som partner i de matrimoniella förbindelserna med nordgermaner utan också genom genetiska data som visar en stor procent av den typiskt finnougriiska Y-DNA-haplogruppen N1c och de typiska samiska

mtDNA-haplogrupperna U5b och V hos nordgermaner. Förändringarna i befolkningens struktur i Norden som var förknippade med två stora pestpandemier, vilka drabbat Nordskandinavien i mycket mindre grad än Sydsandinavien, har ökat andelen av den samiska befolkningen och av den nordgermanska befolkning som levde i kontakt med samer. Två stora vågor av den samiska interferensen i nordiska språk på samnordisk tid och på 1300-talet kan förklaras som följderna av förändringen i befolkningens struktur som förorsakats av två pestpandemier i Norden.⁷

Bibliografi

Källor

- Hál. – Háleygjatal (2012). Edited by Russell Poole. In *Poetry from the kings' sagas. From mythical times to c. 1035*. Vol. 1. Ed. by D. Whaley (pp. 198–220). Brepols N.V.: Turnhout.
- Hmskr. Prolog. – Prologus (1911). In Snorri Sturluson. *Heimskringla. Nóregskonunga sögur*. Udgivet af Finnur Jónsson (pp. 3–8). København: G.E.C. Gads Forlag.
- Hmskr. Yngl. – Ynglingasaga (1911). In Snorri Sturluson. *Heimskringla. Nóregskonunga sögur*. Udgivet af Finnur Jónsson (pp. 9–85). København: G.E.C. Gads Forlag.
- Hrólf. – Hrólf's saga kraka ok kapp hans (1959). In *Fornaldar sögur norðurlanda*. Guðni Jónsson bjó til prentunar. Bd. 4. Reykjavík: Íslenska fornríttfélag.
- Rurikid Dynasty DNA (2013). Available at: <https://www.familytreedna.com/public/rurikid>.
- Saxo – *Saxonis grammatici gesta danorum* (1886). Hg. von Alfred Hodler. Strassburg: K. J. Trübner.
- SE, prol. – Prologus (1931). In *Edda Snorra Sturlusonar*. Udg. efter håndskrifterne ved Finnur Jónsson. København.
- Vatn. – *Vatnsdælasaga* (1959). In *Fornaldar sögur norðurlanda*. Guðni Jónsson bjó til prentunar. Bd. 8. Reykjavík: Íslenska fornríttfélag.
- Völ. – *Völundarkviða* (1962). In *Die Lieder der Codex regius nebst verwandten Denkmälern*. Hrsg. von Gustav Neckel (pp. 116–123). 4. Aufl. hrsg. von Hans Kuhn. Heidelberg: Carl Winter.

⁷ Jag tackar Jim Degrenius för hans stora hjälp med att språkgranska texten.

Sekundärlitteratur

- Aastorp, Harald (2008). Svartedauden. Enda verre enn antatt. Available at: forskning.no/bakterier-pest-historiestub/2008/02/svartedauden-enda-verre-enn-antatt.
- Benedictow, Ole Jørgen (1996). The demography of the Viking Age and the High Middle Ages in the Nordic countries. *Scandinavian Journal of History*, 21 (1), 151–182.
- Benediktow, Ole Jørgen (2003). *Svarte dauen og senere pestepidemier i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Broadbent, Noel D., with contribution by Jan Stora (2010). *Lapps and labyrints: Saami prehistory, colonization and cultural resilience*. Washington D.C.: Smithsonian Institution. Scholarly Press (*Contributions to circumpolar anthropology*, 8).
- Blöndal Magnússon Ásgeir (1989). *Íslensk orðsifjabók*. 2. Útgáfa. Reykjavík: Orðabók Háskóla Íslands.
- Carpentier, Elisabeth (1962). *Une ville devant la peste*. Paris: S.E.V.P.E.N.
- Cleasby, Richard, & Gudbrand Vigfusson (1957). *An Icelandic-English Dictionary*. 2. ed. Oxford: Clarendon Press.
- Dupuy, Berit Myhre, et al. (2006). Geographical heterogeneity of Y-Chromosomal lineages in Norway. *Forensic Science International*, 164 (1). Available at: <http://vetinary.sitesled.com/norway.pdf>.
- Erlingsson, Ulf (2005). *Europeernas DNA fran en geografisk perspektiv i 40.000 år omblandning*. Available at: http://Europeernas_DNA.php.
- Götherström, Anders (2001). *Acquired or inherited prestige? Molecular studies of family structures and local horses in Central Svealand during the Medieval period*. Doctoral thesis. Stockholm University: Archeology research laboratory (*Theses and papers in Scientific archaeology*, 4).
- Halldórsson Ólafur (1969). Snjófriðar drápa. In *Afmælisrit Jóns Helgasonar* (pp. 147–159). Reykjavík.
- Harrison, Dick (2002). *Stora döden: den värsta katastrof som drabbat Europa*. Stockholm: Ordfront.
- Harrison, Dick (2013). Värre än forskarna anat: Digerdöden. *Forskning & Framsteg*, 1. Available at: fof.se/tidning/2013/1/artikel/varre-forskarna-anat-digerdoden.
- Ingman, Max, & Gyllensten, Ulf. A. (2007). Recent genetic link between Sami and the Volga-Ural region of Russia. In *European Journal of Human Genetics*, 15, 115–120.

- Karlsson, Andreas O., et al. (2006). Y-chromosome diversity in Sweden – a long time perspective. In *European Journal of Human Genetics*, 14, 963–970.
- Kittles, Rick A., et al. (1999). Autosomal, mitochondrial and Y-chromosome DNA variation in Finland: evidence for male-specific bottleneck. In *American Journal of Physical Anthropology*, 108 (4), 381–399.
- Kusmenko, Jurij (2008). *Der samische Einfluss auf die skandinavischen Sprachen. Ein Beitrag zur skandinavischen Sprachgeschichte*. Berlin: Nordeuropa-Institut der Humboldt-Universität (*Berliner Beiträge zur Skandinavistik*, 10).
- Kusmenko, Jurij (2009). The Sami and Scandinavians in the Viking Age. In Ērika Sausverde & Ieva Steponavičiūtė (Eds.). *Approaching the Viking Age* (pp. 65–93). Vilnius: Vilnius University Press (*Scandinavistica Vilnensis*, 2).
- Kusmenko, Jurij (2010). Har ett samiskt inflytande på nordiska språk varit möjligt? In Else Mundal & Håkan Rydving (Eds.). *Samer som “de andra”, samer om de andra: Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten* (pp. 48–67). Umea: Umea Universitet (*Samiska studier*, 6).
- Kusmenko, Jurij (2014). Samer som övernaturliga väsen i fornnordisk litteratur. In Ērika Sausverde & Ieva Steponavičiūtė (Eds.). *Fun and Puzzles in Modern Scandinavian Studies* (pp. 63–82). Vilnius: Vilnius University (*Scandinavistica Vilnensis*, 9).
- Lappalainen, Tuuli, et al. (2008). Migration waves to the Baltic Sea region. In *Annals of Human Genetics*, 72 (3), 337–348.
- Lappalainen, Tuuli, et al. (2009). Population structure in contemporary Sweden. A Y-chromosomal and mitochondrial DNA analysis. In *Annals of Human Genetics*, 73 (1), 61–73.
- Magnus, Olaus (1555). *Historia de gentibus septentrionalibus*. Romae.
- Malmström, Helena, et al. (2009). Ancient DNA reveals lack of continuity between Neolithic hunter-gatherers and contemporary Scandinavians. *Current Biology*. Available at: doi:10.1016/j.cub.2009.09.017.
- Müllenhoff, Karl (1906). *Deutsche Altertumskunde*. Neuer verm. Abdr. besorgt durch Max Roediger. Berlin: Weidmann.
- Mundal, Else (1996). The perception of the Samis and their religion in Old Norse sources. In Juha Pentikainen (Ed.). *Shamanism and Northern Ecology* (pp. 97–116). Berlin, New York: De Gruyter (*Religion and society*, 36).

- Mundal, Else (2003). Kva fortel die norrøne skriftlege kjeldene om historia til sørsamene. Foredrag av Else Mundal på seminar om sørsamisk historie. Trondheim, 03.03.2003. Available at: <http://www.stfk.no>.
- Mundal, Else (2004). Kontakt mellom nordisk og samisk kultur reflektert i norrøne mytar og religion. In Jurij Kusmenko (Ed.). *The Sami and the Scandinavians. Aspects of 2000 years of contact* (pp. 41–53). Hamburg: Dr. Kovač (*Schriften zur Kulturwissenschaft*, 55).
- Mundal, Else (2010). Forholdet mellom samar og nordmenn i norrøne kjelder. In Else Mundal & Håkan Rydving (Eds.). *Samer som “de andra”, samer om de andra: Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten* (pp. 135–144). Umea: Umea Universitet (*Samiska studier*, 6).
- Myrdal, Janken (2003). *Digerdöden, pestvågor och ödeläggelse. Ett perspektiv på senmedeltidens Sverige*. Stockholm: Cetrum för medeltidsstudier vid Stockholms universitet (*Runica et Mediavalia. Scripta minora*, 9).
- Nerman, Birger (1948). Sutton Hoo – en svensk kunga- eller hövdingagrav. In *Fornvännen*, 43, 65–93.
- Olsen, Magnus (1920). Semsveinar i Vatnsdoelasaga. Et sproglig og litteraturhistorisk bidrag. In *Maal og Minne*, XII, 46–54.
- Poole, Russell (Ed.) (2012). Háleygjatal. In *Poetry from the kings' sagas. From mythical times to c. 1035*. Vol. 1. Ed. by D. Whaley (pp. 198–220). Brepols N.V.: Turnhout.
- Rootsi, Siiri, et al. (2005). Phylogeography of Y-chromosome Haplogroup I reveals distinct domains of prehistoric gene flow in Europe. In *American Journal of Human Genetics*, 75 (1), 128–137.
- Rootsi, Siiri, et al. (2007). A counter-clockwise northern route of the Y-Chromosome haplogroup N from Southeast Asia towards Europe. In *European Journal of Human Genetics*, 15, 204–211.
- Solberg, Bergljot (2000). *Jernalderen i Norge ca 500 f. Kr. – 1030 e. Kr.* Oslo: Cappelen akademisk forlag.
- Stathakopoulos, Dionysios (2007). Crime and Punishment. The Plague in the Byzantine Empire 541–749. In Lester K. Little (Ed.). *Plague and the End of Antiquity. The Pandemic of 541–750* (pp. 99–118). New York et al.: Cambridge University Press.
- Stenvik, Lars F. (1980). Samer och nordmenn. Sett i lys av en uvanlig gravfunn fra Salteåmrådet. *Viking*, 43, 127–139.
- Tambets, Kristiina, et al. (2004). Western and eastern roots of the Saami – the story of genetic outliers told by mitochondrial DNA

- and Y-chromosomes. In *American Journal of Human Genetics*, 74 (4), 661–682.
- Ustvedt, Yngvar (1985). *Svartedauen: En litterar-historisk beretning om massedød og overlevelse*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Vries, Jan de (1961). *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Weinstock, John (2010). Thoughts about Saami Prehistory. In Else Mundal & Håkan Rydving (Eds.). *Samer som “de andra”, samer om de andra: Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten* (pp. 31–46). Umea: Umea Universitet (*Samiska studier*, 6).
- Zachrisson, Inger (1997). *Möten i gränsland: Samer och germaner i Mellanskandinavien*. Stockholm: Statens Historiska Museum.
- Zachrisson, Inger (2004). Samisk-nordiska kulturkontakter i Mellanskandinavien under 600–700-talen e. Kr. (vendeltid) – utifrån det arkeologiska materialet. In Jurij Kusmenko (Ed.). *The Sami and the Scandinavians. Aspect of 2000 years of contact* (pp. 9–16). Hamburg: Dr. Kovač.
- Zachrisson, Inger (2010). Samisk-nordiska kontakter under järnåldern – i drakt och personliga tillhörigheter. In Else Mundal & Håkan Rydving (Eds.). *Samer som “de andra”, samer om de andra: Identitet och etnicitet i nordiska kulturmöten* (pp. 107–122). Umea: Umea Universitet (*Samiska studier*, 6).
- Åberg, Nils (1948). Vendeltida förbindelser med festlandgermanska och insulara kretsar. *Fornvännen*, 43, 111–122.